

LA POLIS SAGANDEA I L'ALIANÇA ARSETANA

Manuel Civera i Gómez

1. Les polis gregues i Saiganda

En la primera meitat del segle xx ens explicaven que Saiganda fou una colònia grega. Les excavacions dels poblats de les conques fluvials des del Turia a l'Udva (ara Millars) de les edats del Bronze i del Ferro ho desmentiren i s'afermà la tesi que el territori tenia una densa població ibèrica nord-oriental, uns 8 habitants per km² segons Fletcher. L'abandó del poblal del Pic dels Corbs està documentat en el segle VII aE¹ marca l'inici del procés de concentració de la població (sinecisme) del riu Palància al temps que els grecs jònics crearen les colònies de Massàlia i Empúries als ss. VII-VI aE.

Que Saiganda no siga una colònia grega no desdiu que la cutat ibèrica mantinguera un comerç actiu amb els grecs jònics, de fet està documentat el comerç amb les colònies de l'Empurdà i del Rosselló, també l'assentament a Saiganda de comerciants i mariners. De fet importaren el model poblacional grec, l'estructura política grega, molts conceptes lingüístics grecs. De fet, a tota Ibèria es documenten semites i grecs durant el període

---

¹ Barrachina, Amparo M (2012): Indesinenter: permanencia y cambio. Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques, Servei de Publicacions de la Diputació de Publicacions de Castelló.

Antiga Grècia, amb Jònia

àlgid de l'iberisme. Recordem que els grecs jònics del segle VII aE s'expandiren per la Magna Grècia i la Mediterrània occidental pressionats pels perses. La concentració poblacional a Saiganda deduïble a partir de l'abandonament del poblat del Pic dels Corbs es veié fomentat per la primera gran batalla naval pel control de la Mediterrània Occidental en la segona meitat del segle VI aE.²

L'any 540 aE els grecs fundaren una colònia a l'Alàlia, golf de Ligúria, i tres anys després, l'any 537 aE, hagueren d'enfrontar-se a una coalició etrusco-cartaginesa entre les illes de Còrcega i Sardenya. Segons Heròdot, tot i que l'esquadra etrusco-cartaginesa duplicava les naus gregues, perderen la batalla. Recentment s'han trobat al temple d'Atenea a Èlea dos cascos (un negau i un altre calcídic) que semblen respondre a una ofrena votiva a la deessa per la victòria grega d'Alàlia.³ El fet fou que a partir de la batalla d'Alàlia les colònies gregues se concentraren en la zona entre Massàlia i Emporion on fomentaren el comerç amb la costa nord-oriental de la península Ibèrica, mariners i comerciants s'integraren en la societat ibèrica, contribuïren decisivament al desenvolupament de les polis ibèriques i a la creació de l'escriptura ibèrica.

Saiganda no fou una colònia grega; ara bé, a les excavacions del Grau Vell i als nuclis urbans de la Punta (Vall d'Uixó)⁴ i del Tos Pelat (Montcada)⁵ es recuperen ceràmiques gregues, òbviament perquè foren importades pel comerç

² Díaz-Sánchez, Carlos (2020): "Perspectivas y consecuencias principales en el Mediterráneo occidental tras la batalla d'Alalia", pp. 233-272. *La Batalla: Análisis Históricos y Militares*, Coord. Por Magadalena de Pazzis Pi Corrales i Ana Sanz Bremond y Mayans. Ed. Ministerio de Defensa. Madrid.

³ Cherner, Simon (2022): Des armes de la bataille navale d'Alalia entre Phocéens et Carthaginois découvertes en Italie. *Le Figaro* 5-2-2022.

⁴ Lázaro, Mesado, Aranegui i Fletcher (1981): *Materiales de la necrópolis ibérica de Oorteyl (Vall d'Uixó Castelló)*. Servicio de Investigación Prehistórica de la Exma. Diputación Provincial de Valencia. Diputació de Castelló de la Plana.

⁵ Burriel Alberich, Josep Maria i Mata Pareño, Consuelo (2006): *El poblat iber d'El Tos Pelat (Montcada-Bétera). Un oppidum edetà en l'horta nord de València*. Centre d'Estudis Locals de Bétera. (2008), pp – 11-22 de: * Quaderns dels Museus Municipals de València 2.

– Burriel, Mata, Ruiz, Velaza, Ferrer Jané i quatre més (2021): "El plomo escrito del Tos Pelat (Montcada, Valencia)", pp. 191-224. *Paleohispanica 11*. Zaragoza.

amb les colònies gregues. Més encara, del Grau Vell de Saiganda procedeixen dos ploms escrits en grec jònic dels segles VI-V aE, en els quals la transliteració al grec de la toponímia i l'antroponímia demostra inequívocament que la llengua pròpia era l'iber perquè els textos en grec jònic transliteren antropònims i topònims. Si és evident que la societat sagandea va tindre relació amb els grecs, es també evident que va conservar la consciència de procedir del jònic; no debades, quan Saguntum va adquirir la municipalitat romana durant el regnat d'August, encunyà asos (cat. 412-415 de Ripollès i Llorenç) amb la simbologia de Neptú amb trident i la llegenda ΜΑΓ en grec: Μ (sigma dreta) amb la Α (alfa) i la Γ (gamma) embegudes com a síntesi de Zaganda seguites de les tres primeres lletres de polis, ΠΟΛ. La llegenda completa és "Polis de Zaganda."⁶ Això i els textos imperials escrits en grec i l'antroponímia grega no fou propaganda romana. Entenc que a Sagunt hi hagué un record latent d'haver comptat en una població jònica. De fet en el segle IV dE la saguntina Jònica va recuperar el cos de Vicentius (Sant Vicent Màrtir) de la cuneta de la Via Augusta al pas per Sagunt i el va dipositar a una cripta que se situava a la primera basílica construïda a Saguntum ara església de Sant Salvador.

En l'horitzó del segle VI aE, Saiganda era una ciutat que ocupava unes 16 ha tenint com a límits la torre Oriental (o de Ferrissa), la muralla nord, la torre Occidental (o de la Presó) i la muralla de Santa Anna, una potent ciutadella que la protegia, un port marítim principal com a nucli comercial i un territori que s'estenia des del Turia fins a l'Udiba (Millars) i des de la mar a Sogorb. La polis de Saiganda s'estructurà seguint el model de les polis gregues, de manera que el filohelenisme de Sagunt durant el període ibèric no fou el resultat del mimetisme pel nom Zakinto, ni d'una especulació dels clàssics, ni fou producte de la propaganda romana, sinó d'una societat ibèrica que es desenvolupà gràcies al comerç, a l'assentament i a la integració dels grecs jònics.

Durant el període ibèric (ss. VI aE – I dE), el territori de la polis sagandea s'estengué per les actuals comarques: de l'Horta Nord, Camp de Morvedre, l'Alt Palància, la Plana Baixa, La Plana Alta i l'Alcalatén com indiquen els numismàtics,⁷ els epigràfistes⁸ i els arqueòlegs de la UJI.⁹

⁶ Ripollès, P. P i Llorens M. M. (2002): "2.3. Las monedas con inscripción griega" de J. Velaza, pp. 144. *Arse-Saguntum. Historia monetaria de la ciudad y su territorio*. Fundación Bancaja.

⁷ Ripollès, P. P. i Llorens, M. M. (2002): *Arse-Saguntum. Historia monetaria de la ciudad y su territorio*. Bancaja, Sagunt.

⁸ Corell, Josep (2002): *Saguntum i el seu territori Ia i Ib, Inscripcions romanes del país Valencià*. Universitat de València, Fons històriques valencianes.

⁹ Ferrer, J. J., Oliver, A. i Bénédict, J. (2016): *Saguntum y La Plana, Una ciudad y su*

El territori estava creuat per tres grans vies: la via Heraclea, la via Torulís i la Via Leiritana confluents a la ciutat de Saiganda i camins menors que facilitaven l'accés a tots els racons des de la mar a les serres i connectava els nuclis poblacionals entre ells. Al nord de Sagunt: la Punta de la Vall d'Uixó, Vilabella, Alcalatén... Al sud: Tos pelat de Montcada, el Puig, Nàquera... A l'oest: Rabosero de Torres Torres, Sogorb, Xèrica...). Certament entre ells hi havia nuclis de 2-4 ha i entre aquest hi havia poblats menors d'1-2 ha. Els llinatges més rics es presentaven per ser elegits a les dues càmbrs de representació: l'assemblea del poble i a la del senat. Si eren elegits tenien el tractament de *kar* (𐤊𐤓) i, si un kar optava a ser magistrat del senat i era elegit, era nomenat *ker* (𐤊𐤓𐤊). Documentem també: cavallers (*saldu*, 𐤔𐤓𐤕𐤁), primats (*ban o bantor*, 𐤁𐤎), dignataris (*gara*, 𐤁𐤓𐤁), militars (*ars*, 𐤁𐤓𐤔) i caps de la milícia (*arskon*, 𐤁𐤓𐤔𐤊𐤎), policies o vigilants de la ciutat (*urdakale*, 𐤓𐤓𐤁𐤊𐤁𐤌)...

La ciutat fou construïda en la concavitat nord de la lloma de la muntanya dels Antigons en l'horitzó del segle VI aE ocupant una superfície d'un 15 ha exclosos els accessos, la necròpolis i el fossat. Estava protegida per portòriums i muralles amb torres i cinc portes.¹⁰ Els habitatges s'adaptaven a les corbes de nivell, de manera que els carrers en direcció E-O abancalaven la muntanya i els carrers N-S eren el desguassos naturals del tossal. A les portes, a les àgores i als carrers que les comunicaven es concentraven els prestadors (banquers), comerciants, artesans, botiguers... A cada banda del camí principal d'accés a l'*arse* tenia dues àgores amb els temples als deus protectors: Neiton i Neitin. Tenia un aqüeducte que naixia al Clot dels Moro, a la vora dreta del riu Palància, i entrava a la ciutat soterrat pels carrers actuals Gilet i Bon Succés i abastia dos nimfeus (placeta del Pou de la Cadena i placeta de Sant Miquel). Entre la ciutat i el riu s'estenia la necròpoli que ocupava una superfície al voltant de 10 ha.

---

territorio. Servicio de Publicaciones de la Diputación de Castellón.

– Melchor Monserrat, José Manuel (2023): Nuevas aportaciones al urbanismo de Saguntum y su territorio. Universitat Jaume I de Castelló de la Plana.

¹⁰ Els historiadors, quan parlen de la superfície de les ciutats grans del període ibèric ple, solen obviar les superfícies reals de Saiganda o les fixen sobre bases falses. Per exemple a Bonet 95, 4.2 p.p. 515-521, sense desmerèixer en absolut el seu treball, s'afirma que Edeta ocupava 15 ha de superfície, superior a la de Saguntum. Sens dubte s'equivoca quan afirma que la superfície d'Edeta era superior a la de Sagunt. Certament confon la fortificació d'*arse* (Castell) amb Saiganda. Només l'*arse* o castell fa 8 ha, la ciutat 15 ha pel cap baix. la necròpolis de la ciutat (10 ha) i la de l'*arse* o castell (1 ha). És a dir, comptant totes les superfícies esmentades que formaven un continu superficial, sense els accessos ni considerar el port i les instal·lacions construïdes junt a la via Heraclea, la Saiganda ibèrica tenia una superfície d'un 35 ha.

El tossal en el qual es recolza la ciutat fa dos quilòmetres quadrats, dos de llarg per un d'ample, que la toponímia popular anomena Antigons. Tota la muntanya ha estat una pedrera que des de l'antiguitat ha estat explotada com a material de construcció per al Castell, per a la Ciutat i per elaborar materials ornamentals: sòcols, lloses, columnes, bases, capitells, basaments d'estàtues... La funció capdal de les pedreres, però, era defensiu perquè se situen en els llocs que dificulten l'accés a la fortificació. Del tres camins d'accés el més important creuava la ciutat entre els dos temples als déus protectors i per la concavitat nord ascendia aprofitant la vora oriental i estava defensat per quatre torres de control que conserven les bases de quatre metres d'alçada i almenys una la base ibèrica sobre la que se situava la catapulta.

Arse era la ciutadella o castell de Sagunt. La veu Arse procedeix del grec Ares, el nom del déu grec de la guerra. En l'escriptura ibèrica generà dues paraules: *ars* [ares] i *arse*. En ibèric la paraula arse pot correspondre's amb el participi de l'èuscar *hertz(i)*, la qual significa "tancat", un sema fonamental en el concepte de ciutadella militar. Cal dir que la fortificació de Samarkanda es diu encara *ar(e)s* i en llatí les fortificacions es deien *arx-arcis*, veu ben propera a *ars/arse*.

L'*Arse* tenia 8 ha de superfície, sense comptar els accessos i zones de protecció, les quatre portes d'accés a les places militars i una plaça superior dedicada a l'administració amb la cúria i el temple de *Kulez* (Hèrcules). Les quatre places de caràcter militar disposaven d'habitatges per als militars i familiars, cisternes oblongues per facilitar l'aigua, fet que no es donava a les proteccions que se situaven als extrems est i oest. Les proteccions tenien muralles: l'oriental connectava la ciutadella amb la Ciutat (Tres Castelletes) i era certament el refugi dels sagandeus en temps de guerra; la protecció occidental (Senda dels Lladres) era accessible des de la Traversa del Clot del Moro i el barranc de Cuiro, i estava destinada a quadra dels cavalls i custòdia dels carros de guerra. Des de la protecció oest de l'arse era fàcil accedir a les Altures d'Anníbal i a la terrassa nord, la qual facilitava la defensa de la presa d'aigua i de l'aqüeducte ibèric (Sequiola dels Pous), el qual vorejava soterrat la muntanya pel nord.¹¹

El port ibèric (s.vi aE – xix dE) se situa al Grau Vell a 11'60 km de la ciutat. Constava d'un moll d'atrancament d'uns cent metres de longitud mar endins, el qual protegia del corrent N-S, i facilitava la càrrega i des-

---

¹¹ Civera Gómez, Manuel (2022): *La muntanya del Castell de Sagunt, escenari bèl·lic de XVI segles*. Centre Arqueològic Sagunti.

Plom del Rabosero.

càrrega, acabava en una plataforma arredonida possiblement amb una torre-far. L'obra es féu amb pedres de gran mida procedents de la muntanya dels Antigons. Tot sembla indicar que el port disposava d'una dàrsena interior que connectava amb el port per l'actual gola del Colomer. Les excavacions realitzades són parcials, però han desvetlat una torre de defensa, un nucli portuari i poblacional amb necròpoli. El port ibèric es troba, envoltat per aiguamolls (marjall dels Moros) com el port de Pech Maho, Empúries... que aprovisionaven d'aigua dolça les embarcacions. Si comptem la superfície del port, les instal·lacions portuàries adjuntes, el nucli de població de l'Altet del Colomer al nord oest i la necròpolis al nord, calculeu a ull que ocupaven una superfície no inferior a 10 ha.

2. La carta d'Empúries del s.vi aE i Saiganda

L'any 1985 es recuperà a Empúries una carta escrita en grec jònic dataada entre els segles vi-v aE, la qual corrobora el comerç entre els arsetans i els indigets a final del segle vi aE. La importància de la carta per a Saiganda és transcendent en molts sentits, perquè de moment suposa la seua entrada a la Història, seguidament perquè revela que ho va fer de la mà del comerç amb les colònies gregues de l'Empordà i del Rosselló. Transcriu la carta obviant la puntuació que no dispose i la tradueix al català seguint la versió castellana Rosa-Araceli Santiago.¹²

Transcripció: 1 [—]ως εν Σαιγανδηι εσηι, Καν[—]/2 [—]Εμπριταισιν ουο επιβα[—]/3 [—]νεξ η εΚοσι Κοινος ουΚ ελα[—]d[—]/4 [—]Σαιγ[—]ανθηον ωνηδθαι βασιπεδ[—]p[—]/5 [—]αν αρσαν παραΚομισεν [—]εγ [—]/6 [—]ωνι τι τουτων ποητεον [—] ν [—]/7 [—]τα Και Κελευε σε βασιπεδ[—]ελΚ [εν—]/8 [—]σθαι ει τις εστιν ος ελξει ες δ[—]οστ[—]/9 [—]h[—]μετερον Καν δυο

¹² Santiago, Rosa-Araceli (1990): "Entorno a los nombres antiguos de Sagunto", pp. 123-140. *Saguntum. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia* 23. Universitat de València, Departament de Prehistòria i Arqueologia.

ωισι, δυο προ[εσ]θ[ω-]/10 [-]λ[-]ος δεστω Καν αυτος ωελι[-]/11 [-τω]
 μυσυ μετεχτω Καμ μη ο[-]/12 [-]τω Καπιστελατω οΚοσο αν[-]/13 [-]ν
 ως αν δυνηται τασχιτα[-]/14 [-ΚεΚ]ελευΚα χαιρε.

Traducció al català: 1 [-]de forma que sigues a Zaiganda [-]/2
 [-] amb els emporitans i no t'embarques (?) [-]/3 [-] no menys de vint
 i vi no menys de deu (?) [-]/4 [-] que (ho) ha comprat el saigandheo
 Basp[et-]/5 [-] (un vaixell) adequat per la navegació costanera inclús
 fins [-]/6 [-] què és el que s'ha de fer [-]/7 [-] i demana a Basp[et-]
 que et remolque[-]/8 [-] preguntar si hi ha qui puga remolcar fins
 [-]/9 [-] el nostre. I, si n'hi hagueren dos, que els envie els dos[-]/10
 [-]però el responsable que siga ell. I, si ell mateixa volguera[-] [-]/11
 [-] que vaja a mitges. Però, si no (està d'acord?) [-]/12 [-]que[-] i que
 m'ho comuniqui per carta perquè[-]/13 [-] el més prompte que puga
 [-] 14 Aquestes són les meues instruccions[-].

A la carta el noliejador dóna instruccions al patró de la nau perquè na-
 vegue per cabotatge fins a Saiganda i que, en arribar-hi, entre en contacte
 amb el sagandeu Bas Pe perquè procurara remolc fins al lloc adequat i pac-
 tatar anar a mitges. La nau portava vi, i potser oli a jutjar per la diferència
 de preus a vendre: el vi no menys de deu i l'oli(?) no menys de vint. Acaba
 la carta dient que, si el distribuïdor de la càrrega no està d'acord en les
 condicions que li ho comuniqui per carta el més prompte possible.

Aranegui considera encara que Saiganda no es correspon amb Sagunt
 i situa el topònim a un altre punt de la costa. Caldria saber quin i que ho pu-
 blicara amb arguments perquè els historiadors ho assumiren o ho debati-
 ren. Això evitaria que la confusió augmentara. Per a Aranegui, si Saiganda
 fóra Sagunt, revelaria la precocitat del filohelenisme de la ciutat que no
 comparteix. Això i l'ambigüetat a l'hora de situar i explicar Arse, ha de-
 terminat la interpretació històrica de companys universitaris, doctorants,
 alumnes i lectors durant més de trenta anys. Tot i això, no ha posat en dub-
 te l'autenticitat de la carta d'Empúries, ni la professionalitat dels arque-
 òlegs que la descobriren, ni el rigor de les traductores del grec jònic re-
 alitzada per Sanmartí i Santiago, ni ha utilitzat l'anàlisi de l'escriptura
 ibèrica. Jo considere que Saiganda (Saigantha) és la Sakanda de Polibi i la
 Saguntum romana per les raons exposades i les que tot seguit expose.

La carta d'Empúries és fins avui la documentació més antiga que revela
 el topònim ibèric més antic de la ciutat, Saiganda, i el primer antropònim, el sa-
 gandeu Bas Pe. Els ibers de les colònies gregues assentades al golf de Lleó par-
 laven en ibèric com els sagandeus i els transliteraren en grec jònic. Els analitze:

La paraula Saiganda consta de tres síl·labes: *sai-gan-da*. La primera síl·laba *sai* conté el diftong decreixent *ai*, i potser això creà algun dubte als historiadors; però, el diftongs decreixents (*ai*, *ei* *eu*) és un rasgue propi de l'iber nord-oriental del període inicial s.vi-v aE perquè tenien la finalitat de mantindre la tonicitat de la síl·laba primitiva. Els diftongs decreixents apareixen en altres topònims marcant la tonicitat: *Zaitabi*, *Leiria*, *Baitolo*... i als antropònims: *Neitin*, *Baisea*, *Balkeuni*... Aquest principi fonètic de l'ibèric podem explicar-lo encara més perquè, quan desapareix la tonicitat de la síl·laba, desapareix el diftong. En la implantació del llatí molts topònims variaren la prosòdia i perderen el diftong com *Saiganda* que passà a denominar-se en iber *Sakanda* (en grec *Zakynto* i en llatí *Saguntum*), *Baitolo* (*Baetulo*, *Badalona*)... L'anàlisi dels antropònims femenins ibèrics amb diftongs decreixents és més interessant i revelador. Analitzem els noms de dona *Balkeuni* i *Aiuni Baisea*. *Balkeuni* de fadrina es deia Nis Gin, era filla del *ker* Kis/Gis d'Edeta a la fi del segle III aE i va ser desposada amb Balke, el primer dels *kar* d'Edeta, i amb el casament es digué *Balkeuni*. Com podem comprovar per mantindre la força tònica es forma el diftong decreixent *eu* en la segona síl·laba. Per adaptar el nom al femení calgué afegir el morfema *-ni*, *Balkeuni*. D'*Aiuni Baisea* no coneguem el nom de fadrina, però el seu nom ens revela que es va desposar amb el magistrat sagunti Aiu Bas del segle II aE que encunyà quarts de bronze amb el dofí (Ripollés i Llorens: Cat. 333-362). Aquest fet, s'ha mantés fins l'Edat Mitjana i encara fins avui: en el segle XV llegim que l'esposa de Folch Erau era coneguda per na Folca, la dona d'un Bereguer es deia Berenguera... i ara com a sobrenom la dona del corretger li diem la Corretgera, etc. Aquest nom i altres ens ha permès conèixer com feminitzaven noms d'home mitjançant el morfema *-ni*, *-ea*. : Aiu – Aiuni, Balke – Balkeuni, Bas – Baisea... El llinatge Bas, paraula mano-síl·laba i lògicament tònica, es feminitza amb el morfema femení *-ea* i per mantindre la tonacitat de Bas la *a* es diftonga en *ai*, *Baisea*.

La segona síl·laba és *gan/kan*. Apreciem que done com a vàlides la sonora [ga] i la sorda [ka] perquè així ho feien els ibers. Tot i això cal dir que fou Maluquer qui s'adonà que hi ha signes senzills i signes més complexos, els senzills representen les síl·labes sonores (ʁ [be], ʘ [de], ɕ [ge]) i els complexos (amb un traç afegit) representen les síl·labes sordes (ʁ̣ [be], ʘ̣ [te], ɕ̣ [ke]). Com dic, però, és habitual que es representen indistintament. Les dues primeres síl·labes del topònim Saiganda, *sagan/sakan*, ens revelen l'etimologia a partir de l'èuscar atés que signifiquen “barrancada” i *sekon/segon* “concavitat”. De manera que Saiganda és un topònim descriptiu perquè podem constatar que la ciutat de Sagunt es va construir en la concavitat nord, la barrancada per la qual desguassa la muntanya del Castell. L'arrel *segon* significa “concavitat” i encara es conserva a la Vall de Segó.

La tercera síl·laba és *da/-ta*. És un morfo que s'utilitza en iber per convertir un substantiu en un topònim com veiem a Saiganda, Ilerda, Gerunda, Edeta, Zaitabi (amb la *ta* infixa)... La derivació de Saiganda fins arribar a Saguntum s'explica perquè amb la pèrdua de la tònica sonava [*Sakanda/Saganda*] que era la forma que utilitzava Polibi en grec del segle II aE. La mitologia relacionà la ciutat amb Zakyntho, company d'Hèracles i nom homònim de l'illa amb la pronúncia pràcticament igual a la de Sagunto, la qual en aplicar els morfemes dels casos llatins *-um/-i*, la ciutat passà a denominar-se durant la república romana, *Sagunt-um/i*.

Si amb això quedara cap dubte que Saiganda és Sagunt, la carta esmenta el sagandeu Bas Pe. Sabem que els antropònims constaven de dos noms, els quals en els llinatges importants, segurament, corresponien als llinatges patern i matern. De manera que el sagandeu es deia Bas Pe, si bé les traductores del plom d'Empúries escriuen Baspét, és a dir Bas Pe te, la *te* final era el morfo d'hablatiu "per". És a dir, el sagandeu receptor de la càrrega pertanyia als llinatges dels Bas i dels Pe. He d'advertir que l'iberisme clàssic considera que els ibers no tenien les consonants bilabials sordes: *pa*, *pe*, *pi*, *po* *pu*; però això és incoherent lingüísticament i l'escriptura grega i la ibèrica ho desmenteixen. Certament no abunden les síl·labes bilabials sordes, però sí que les utilitzaven, de fet el sagandeu es deia Bas Pe, i en altres inscripcions escrites en ibèric identifiquem les paraules: *spa* (amb *𐤑* a l'estela de Sinarcas), *apa* (amb *𐤐* a l'estela de Barcelona P28/(91), i *opair* (amb *𐤐* a la Mà d'Iruegi). Els llinatges Ba i Pe i Baspe estan ben documentats a Saiganda. Un Bas fou magistrat del segle II aE, un Pe es documenta al plom del pujol de Gasset s.v-iv aE i a Lliria 31... Baspe (acords del govern d'Arse del s.iii aE), era el magistrat al qual votaren a favor la majoria (3 contra 1) en el plom recuperat de la terra del Fòrum. S'esmenta com a kar al plom del Castellet de Bernabé, a la revolta dels kar edetans (Lliria 40) El llinatge s'ha escrit Basbe, Bape, Bebi, Bebe i Beb. Fou el cap militar d'Arse que es romanitzà com Quintus Baebius Tamphilus i actuà segons Tit Livi (HR XXI, 9) com embaixador romà junt a Publi Valeri Flac, els quals s'entrevistaren amb Annibal per disuadir-lo d'atacar Sagunt.

3. Els creadors de l'escriptura ibèrica s.v aE

La carta d'Empúries constata el comerç de les colònies jòniques del Rosselló amb el Grau Vell de Sagunt en el segle vi aE, però aquesta carta no és l'únic document perquè disposem d'un albarà escrit també en grec jònic sobre plom i datat en la primera meitat del segle v aE, el qual relaciona el comerç iber entre sordons i sagandeus:

– Plom del Grau Vell de Sagunt escrit en grec jònic datat en el segle VI-IV aE¹³:

Reproducció: BANAP' : ϣ'Ι ΔΙΛΛΙ : ΞΙΚΙΔΑΚΟΙΞΙΗV : ΙΛ · VΔ' AΠΙΛ
ΙΡΗΜV · ϣ VHD' : ΔAD' · ΙΡVΔΙΔ : VΔ · KABOΛΟΙ · VT : BHTAΛΛΙ
AV·TΙΡ Ι.

Transliteració: *Ban ar Gi duilli' : siki dakoisiev ig : Ilur Argir en ug Uer Ke ar · Ilur Ir, Urka Bolo i-ver vt : Be ta [A]ldi, Au Tigi.*

Aproximació al contingut: Si considerem que *siki* podria denominar la sidra (*sikera*), que *dakoisieu* correspon al numeral grec *diakoisioi* "dos cents", g "tres", ig "tretze" i que es relacionen cinc sagandeus. Podem entendre que el noliejador Ban Gi transporta dos-centes àmfores de sidra per als destinataris: Ban Gi, Ilur Argir, Ilur Ir, Urka Bolo, Be Aldi i Au Tigi.

L'albarà recuperat al Grau Vell reforça que l'establiment jònic al Roselló mantenia un contacte comercial amb Saiganda, sobretot perquè explicita els llinatges arsetans documentats: Ban Gi, Ilur Argir, Ilur Ir, Urka Bolo, Be Aldi i Au Tigi. De les sis persones n'hi ha dues, però, el noliejador Ban Gi i el comerciant Au Tigi especialment interessants. El Primer Gi ostentava la primera magistratura de Leiria l'any 220 aE i era propietari de la factoria edetana Bal-Tu. Au Tigi era del llinatge dels Tigi, senyors del poblat de la Punta (Vall d'Uixò), territori de Saiganda. La importància d'aquest albarà és més transcendent encara perquè es va recuperar en un estrat del segle V aE i perquè es recuperà un segon albarà escrit en iber molt poc després del redactat en grec jònic que expose.¹⁴

¹³ Fletcher Valls, D. i Silgo Gache, L. (1991): "Plomo ibérico en escritura jonia procedente de Sagunto", pp. 1-6, Arse 26. Pérez Vilatela, Luciano (1991): "Plomo ibérico en escritura jonia procedente de Sagunto, II: aspectos epigráficos, lingüísticos y culturales", pp. 17-58. Arse 26.

¹⁴ Aranegui, C. (2004): *Sagunto. Eppidum, emporio y municipio romano*. "2.4.1. La primera fase d'ocupació", reproducció del plom pp. 77 i 78. Bellaterra arqueologia. Barcelona.

– Plom del Grau Vell del s.v escrit en signari ibèric (GV 02-UE 2057).

Reproducció: M†4JF8IM0†CR3M0†JJVCRA M†M I CRAQ†M IIR†M4X
⊕ROΣM M MF⊕ M†MM.

Transliteració: “*Iu Tigi/goban ku uke/siku uki ike/kanun I ke/gaRun II/untigo te/kugon I/te Nuin.*”

Anàlisi per segments: 1. *Iu Tigi*, antropònim sagandeu. 2. *goban ku uke*. en basc *kobain* “tolva de molí”, *ku uke* en basc “oxidada”; *siku uki ike*. en basc *siku* “amb rigor”, el verb *uki(tu)* “tractar” i *iker(tu)* “examinar”. 3. *kanun I ke* “un (envàs) de kanun”. 4. *garun II* “dues (àmfores) de garum. 5. *Untigo te kugon I Un In*, “per I *kugon* per l’*untiko* Un In”.

Traducció ap: Iu Tigi una tolva de molí oxidada perquè siga examinada i tractada amb rigor, un recipients de *kanun* i dos de *garun*. Per l'untiker Nu In el *kugon* (blat petit).

El vaixell, procedent de Ruscino o potser Massàlia, va fer escala a Untika, nom del centre de comandament d'Empúries, per descarregar *kugon* (blat menut) per a Nu In i a Saiganda per descarregar una tolva de molí per ser reparada i àmfores amb *ganun* i *garum* a Iu Tigi. Adonem-nos que Iu Tigi era familiar d'Au Tigi de l'albarà escrit en grec jònic, si no eren la mateixa persona, perquè Au i Iu semblen abreviatures del nom Aiu. Que el mateix client escriga en grec jònic i poc després en escriptura ibèrica, em fan pensar que Aiu Tigi fou el creador de l'escriptura ibèrica, o en formava part del grup creador. Si tenim en compte que els llinatges Tigi, Gi, i Bin tenien assentaments comercials al llarg de la costa entre els rius Xúquer i Erau, podem assegurar que foren motor de l'expansió de l'escriptura ibèrica nord-oriental. Certament és una hipòtesi, però versemblant, perquè els tres llinatges descendien de grecs jònics fundadors de les colònies de Massàlia i Emporion en els segles VII-VI aE respectivament i s'havien integrat en la societat ibèrica i conseqüentment parlaven l'iber feia entre cent i dos-cents anys abans. Més encara, que els ploms de la Punta (els Tigi), les ceràmiques d'Edeta (els Gi), i els abecedaris del Tos Pelat (Bi?), evidencien que eren llinatges sensibles i conscients de la utilitat de l'escriptura ibèrica; fet que els converteix en els candidats idonis per ser els creadors de l'escriptura ibèrica. Això no vol dir que l'escriptura ibèrica es creara a Saiganda perquè els llinatges estaven assentats al llarg de la costa des del Xúquers al riu Erau, però ben segur els assentat a Saiganda en fou un focus important d'Ibèria. Els creadors de l'escriptura ibèrica demostraren una consciència lingüística singular i una gran generositat envers el poble ibèric, aportació que anà més lluny del territori d'Ibèria i el signari s'estengué per la cornisa Cantàbrica i per l'altiplà central.

Els acadèmics diuen que l'iber continua sent una llengua indesxifrable¹⁵ i argumenten que això es deu al fet que no hi haja una llengua propera i cohetània de l'iber (segles V aE i I dE)¹⁶. No compartisc l'afirmació, si això vol dir que no comprenem res. Certament, l'iber és una llengua morta i no hem conegut cap parlant de l'iber. Ara bé, no es veritat que desconeguem cap llengua veïna o de la mateixa família perquè és demostrable que l'èuscar batua deriva de l'iber i també integrà paraules procedents del grec i del llatí. Lamentablement només disposem de dues mil cinc-centes inscripcions ibèriques nord-orientals i la majoria són molt curtes i incompletes. És inegable que s'han perdut molts aspectes gramaticals i semàntics de l'iber i és improbable recuperar-los si no es troben moltes més inscripcions. En conseqüència considere que l'iber el podem llegir i traduir-lo amb un grau elevat d'encert, en algunes frases amb un cent per cent d'encert i en altres en un cinquanta per cent.

L'escriptura ibèrica consistia a reproduir els sons i les síl·labes que s'utilitzaven oralment. La dificultat principal de l'academicisme és l'adopció del que anomenen mètode d'anàlisi lingüístic denominat combinatòria interna que proposà Jürgen Untermann. Consisteix en la identificació de les tires gràfiques que es repeteixen i, a partir d'ací, especular la possible funció en les frases, significat... És més senzill, el problema de l'escriptura ibèrica és identificar les paraules que formen les frases i conèixer la funció del text. Per exemple al coll d'àmfora vinària d'Azaila del MAM llegim: *Aiu ne Sger/Baz dar Tine*, "(Vi) d'Aiu Sger/"(Vi) per Baz Tine". A l'estela d'Alcalà de Xivert (F.3.3) amb el text: *balabegonm'i*, cal transliterar-la: *Bal a Begon doi*. "Sepultura a Bal Begon" Sovint es renuncia a l'anàlisi comparatiu de l'escriptura ibèrica amb el grec i el llatí quan hi ha moltes paraules: -les gregues (*kel*, *kar*, *ker*, *ars*) i llatines (el verb *eban* "curo", *iunstir* "iunstitia") Signes equivocats com la upsilon (y) que es considera una nassal i es proposa transliterar-la *m'i*. Quan en els ss.IV-III aE fou un disjuntor i en el segle II aE desapareix com upsilon i s'assimila a la do (Ϝ/ϝ); de manera que quan va seguit de i, encara es translitera *m'i* quan era *doi* "sepultura". No solen tindre's en compte les elisions per encavalcament, per exemple transliteren *ti* en volta de *t'i*... L'anomenat mètode de combinatòria interna és de resultats molt deficients, pitjor que anar directament a identificar les paraules en basc, grec o llatí. Ara no dispose d'espai, però estic enllestint una gramàtica i un diccionari a partir de l'escriptura ibèrica.

¹⁵ Moncunill, N. i Velaza, J. (2016): *Ibérico (Lengua, escritura i epigrafía*. Prensas de la Universidad de Zaragoza..

¹⁶ Aiestaran, M., Velaza, J. i Gorrotxategi, J. (2023): *La mà d'Irulegi*. Conferència de presentació de 10-2-2023 al museu de San Telmo, Youtube.

4. Arse

Els acadèmics valencians cabilen si Arse era la ciutat ibèrica anterior a la romana Saguntum o eren dues parts de la mateixa ciutat, si se situava al tossal dels Antigons o si se situava al Grau Vell i acaben proposant com a nom de la ciutat el doblet impossible Arse-Saguntum. No s'han adonat de la diferència entre (𐤀𐤑𐤕) *ars* i (𐤀𐤑𐤕𐤁) *arse*. Les inscripcions ibèriques ens permet afirmar que Arse és el nom propi d'una insitució que podem anomenar Aliança Arsetana. La paraula *ars*, segurament pronunciat [ar(e)s] significa militar com podem comprovar al plom de l'acord militar trobat a la terra del Fòrum de Sagunt (F.11.25): *yrka n[e]ge ars ·/bai Bo Itir · bai Bal Ti i Bo Kebur/Ede y Itir · baiesā da Baper/argio/ban a III*, “Votació militar difícil: Sí Bo Itir, sí Bal Ti, Bo Kebur, Ede Itir · afirmen per al govern Baper, tres a un”. A la llegenda dels hemidracmes de la segona meitat del s.IV aE: *ars Bigis te egi ar/arse edar*, “Feta per a l'Arse, el militar Bigis”. A la inscripció del mosaic de Muruzabal d'Andion (K.28-1): *Ligine · Abulor aune · egi en · Bilbili ars*, “Fet dels militars de Biblbili a Ligne, fill d'Abulor”. Al plom del Castellet de Bernabé (F.13.75): *ba ser · ars ko Bor · eugilu sukurba · Bi Dede an e gar Babi Tipo an*, “S'ha produït: el cap militar Bor · ha derrotat: Bi Dede i el gar Babi Tipo”.

En la segona meitat del segle IV aE, la ciutadella de Sagunt es va convertir en la ciutadella d'una institució territorial suprapolis Arse, amb majúscula, i era la seu del comandament de les polis: Sakanda, Leiria (després Edeta), Gili i Orobeza. Arse tenia les competències: econòmiques com demostra l'encunyació de moneda, administratives com evidencien els escrits del senat (*goro*) i militars com evidència el plom 4 de Pech Mahó.¹⁷ A meitat del segle V aE Arse va assumir l'escriptura ibèrica. La documentació i les restes ens permet afirmar que Arse fou una aliança de les polis ibèriques: Saiganda, Leiria, Gili i Orobeza (i pot ser Zaitabi) que disposava de representants de l'elit del territori des del Xúquer a la serra d'Irta i des de la mar a l'altiplà. La gestió administrativa, política, militar i religiosa s'efectuava des de la ciutadella de Sagunt. De fet, foren quatre magistrats (Bo Itir, Tibo Kebur, Ede Itir i Ba Pe) els que acordaren l'any 220 arran de la guerra civil que el comandament de la milícia l'assumiria Ba Pe (V.00.01).¹⁸ En fou la fortificació o quarter general, no debades la ciutadella de Sagunt

¹⁷ Carmen Aranegí ha mantés que Arse era Saguntum matisat com dues fases del seu desenvolupament (iber i llatí) o dues parts de la mateixa ciutat de Sagunt. Marc Mayer Oliver a la conferència que va impartir a Sagunt el 18 de gener de 2023 a la casa de cultura Mario Monreal afirmà que de cap manera Arse era la ciutat de Saguntum.

¹⁸ Recordem que Ba Pe era del mateix llinatge del personatge esmentat a la carta comercial d'Empúries datada entre els ss.VI-V aE. Certament era un descendent d'aquell i molt possiblement era el 220 aE actuà d'embaixador romà per disuadir Anníbal amb el nom de Quintus Baebius Tamphilus.

Hemidracma de Arse,
acuñada en la prime-
ra mitad del siglo
III a.C.

Emissio Gi Der-Der.

constava de quatre places militars amb porta a l'exterior i una administrativa a l'eminència superior (com l'Acròpolis d'Atenes) i el senat d'Arse constava de quatre magistrats i un cap militar. De les terres del Fòrum es recuperaren els ploms sobre l'acord esmentat davant la imminent guerra civil arsetana i la crida d'alerta dels militars al govern d'Arse (F.11.25), totes dues recuperades en la terra del Fòrum Senatorial, i possiblement també isqué de la ciutadella Arse la comunicació de la derrota del *gar* Babi Tibo i de Bi Dede pel *karedetà* Ko Bor durant la guerra civil arsetana (F.13.75).

Arse-Saguntum, historia monetaria de la ciudad ens permet assegurar que durant els segles IV-III aE cap de les quatre polis des del Xúquer a l'Udiba va encunyar moneda, ni Saiganda. Durant aquest període només encunyà moneda Arse, perquè ho féu per totes quatre, si bé les cinc encunyaren moneda com a polis independents després de la Segona Guerra Púnica. La prova més contundent per demostrar que els magistrats d'Arse eren de qualsevol de les quatre polis és que els tres primers magistrats que encunyaren moneda d'Arse entre els segles IV-III aE foren: Bi Gis, Gi Dede i Ede Ban que procedien de la polis de Leiria (després Edeta) i no de Saiganda com era d'esperar seguint la teoria errònia que Arse i Saiganda eren la mateixa ciutat o dues parts de la mateixa ciutat. Detinguem-nos en els magistrats:

Bigis (o Bi Gis) encunyà dracmes (R i Ll cat 9-27) i hemidracmes (R i Ll cat 28-29) i pertanyia a l'estament militar per això la llegenda de les monedes posa *ars* Bigis d'Arse el militar Bigis d'Arse. Cal dir que els Bigis és un llinatge format a partir dels llinatges Bin i Gi. Segons el vas dels lletrers (Lliria 40) un fill o net del magistrat Bigis, Bo Bigir, va ser *kard* d'Edeta l'any 220 aE, era pro cartaginés i participà en la revolta contra els sagandeus dirigits pel pro romà i sagandeu Bape Tibo, llatinitzat com a Quint Baebius Tamphilus.

Hemiòbolo de Arse, con leyenda etebanar, acuñado hacia la primera mitad del siglo III a.C..

Gi Derder encunyà òbols i hemiòbols (R i Ll cat 30 i 31) com a *ker* d'Arse segons la taula de Ripollés i Llorens. Un fill o net seu era sagandeu, Bi Dede, el qual va combatre al costat del *kar* Bape Tibo contra els *kar* edetans revoltats contra Saiganda el 220 aE. Els dos *kar* sagandeus, Babe Tibo i Bi Dede, foren vençuts pel revoltat edetà Ko Bor segons el missatge recuperat al Castellet de Bernabé (V.06.01 i F.13.75 SUP). Cal advertir que el magistrat Gi Dede era fill d'un Gi d'elit Edetana i una Derder de l'elit sagandea. Per defensar la causa pro romana, els seus familiars Gi d'Edeta el van menysprear (Llíria 8) quan aconsellaven per escrit el jove Ebir Giz, que també participà en la revolta dels *kar* edetans, i li recomanaven que s'esforçara el doble i no imitara el seu familiar Gi Dede en la beguda.

Ede Ban. Fou el tercer magistrat de Leiria que encunyà hemiòbols (R i Ll cat 39-40) d'Arse. Cal advertir que el morfo *-ar* de la llegenda *Ede Ban ar* revela que l'emissió fou dedicada "al Primer Ede". Ben probablement es tractava del mateix Ede Kon, pot ser Ede Iltir, l'únic del govern d'Arse que votà el 220 aE en contra del comandament (en iber PQTH "*argio*" i en grec $\alpha\rho\chi\eta$) a favor de Baper [Tibo], al qual recolzaren Bo Iltir, i Tibo Kebur (V.00.01).

Analitzada l'obra de Pere Pau Ripollés i M^a del Mar Llorens al respecte de la catalogació de les monedes i de les llegendes hi ha quatre moments en el govern d'Arse. El primer va des de l'inici de les emissions en la segona meitat dels segle IV aE cat. 1-24 amb les llegendes Ger "El magistrat" i *arse* [*esger* [Arse agraeix o l'agratitud d'Arse], les quals considere del període de constitució d'Arse. El segon període se situaria entre les emissions cat. 24-50 amb les llegendes *arse* [*e*]dar "fracció d'Arse", *arse* [*e*]dar gi Der Der "Fracció dracma d'Arse, Der Der", *ars* Bigis te egia/Arse etar "fracció d'arse /feta pel militar Bigis", *ede ban ar* "Al Primer Ede", les quals evidencien el protagonisme

de Leiria en la direcció del tresor d'Arse durant la primera meitat del segle III aE. El tercer període abasta les emissions cat. 41-116 les quals corresponen a les emissions produïdes des de la segona meitat dels segle III aE fins el primer quart del segle I aE amb les llegendes *ars gidar* “dracma per a la milícia” i *arse edar* “fracció d'Arse”. El quart període es produeix amb les emissions cat. 117-283 que porten les llegendes *Arse*, *Igor Belez* i *Bal Kakal* prèvies a les llegendes bilingües i evidencia un reforç del poder d'Arse. En el cinquè període comprén les monedes bilingües ca. 284-387 amb les llegendes: *Arse saguntinu*, *Arse Q. Valeri i M. Aemili*, *Arse saguntinu M.Q CS* “Arse dels saguntins”, *Arse saguntinu LBMP* “Arse dels saguntins LBMP”, *Arse saguntinu MP* “Arse dels saguntins MP”, *Iu Bas*, *Arse Gai*, *Arse PUCA (i variants)*, *CSMQ*, *Sagunt*, *Sagu-Arse/Biu Lagoz-Bal Kal*, *Sagu-Arse Q. Popil – M. Acili*, les quals indiquen una expansió econòmica de Saguntum. El sisé període abasta de cat. 388-407 que es produeix sent Saguntum colònia romana des de meitat del segle I aE fins l'assumpció de l'estatut de municipi romà.

En el segle III aE es produí el moment àlgid d'Arse i de Leiria. Les elits arroparen Ede Ban i el van erigir en el seu règul i, en l'últim quart del segle, refundà la ciutat amb el nom de la seua stirpe, Edeta. Les excavacions realitzades en els anys 1933-1953 de l'antiga Edeta situada al sud del tossal de Sant Miquel van permetre conèixer una desena part de les estructures arquitectòniques i la ceràmica recuperada revela el cim de l'Aliança Arsetana mitjançant els atifells fabricats a la factoria Bal-Tu, d'influència grega si bé de tècnica inferior. La ceràmica està decorada amb temes geomètrics (línies, cercles, bandes, cenefes), vegetals (fulles d'aristol, sarcets, lliris, rosetes...), desfilades militars, nupcials, de cacera, de pesa i comercialitzava amb productes agrícoles (figues fumades, melasses, preparats digestius)... S'han recuperat un centenar d'escenes i una cinquantena d'inscripcions, les quals ens permeten afirmar que és la biblioteca ibèrica més important. Les inscripcions pintades han revelat el protagonisme d'Ede en la guerra civil arsetana amb els noms dels *kar* i *ker* que representaven les dues càmeres de la polis.¹⁹ Els textos abasten les textualitats: propagandista, comercial, educativa, ideològica, adulatora, narrativa, funerària, costumista i en les inscripcions utilitza metàfores, refranys, frases fetes, insults, onomatopeies...

La factoria Bal-Tu marca el cim creador d'Edeta i d'Arse. El nom està format per dos teònims: Baal, el deu de l'inframón, i Tu, el deu solar, els quals fan referència respectivament a la terra (ceràmica dels atifells)

¹⁹ Civera i Gómez, Manuel (2020): “La factoria Bal-Tu i l'elit edetana del segle III aE”, pp. 61-95, *Arse* 54. Centre Arqueològic Saguntí.

i al sol (llum dels dibuixos i signes). La propietat era del llinatge dels Gi/Ki, una de les famílies més antigues d'Ibèria.²⁰ Potser amb la factoria Biur Ko de Ruscino (Rosselló) on els atifells amb el nom estampat a la comercialització de fetge. Cal dir que el nom del llinatge, Gi, era el valor d'un dracma, entre 3 i 4 gr de plata. El significat potser ens remet a la professió de prestador (banquer). El llinatge estava força implantat a tota la costa i era el segon dels llinatges més important de Leiria. A Pech Mahó es documenten els antropònims: el difunt Gi, Gi Ge (2), Gir Ti, el kar Kis, Ildir Gin, Zal Ki. A Edeta els Gi/Ki eren propietaris de la Factoria Bal-Tu, el primer *ker* d'Edeta era un Ki i va tindre una sola filla Nis Gini. Quan es va casar Nis Gini rebé el nom Balkeuni, derivat del nom del marit, Balke, el primer *kar* d'Edeta i propietari de la falcata inscrita recuperada al Rabosero de Torres Torres. El *ker* Ki va ser una de les víctimes en l'enfrontament dels edetans amb els sagandeus a la serra d'Ènguera; el primer *kar* Balke va morir també en un enfrontament amb els sagandeus i fou incinerat al Rabosero on es recuperà la seua falcata inscrita. De la unió del Gi amb els Ti es formà el llinatge dels Tigi, senyor del nucli urbà de la Punta de la Vall d'Uixó; de fet als ploms que narren l'assassinat de Boto Tigi es repeteix que s'anomenava també Gigi, és a dir, tenia dues branques procedents dels Gi. Els Gi havien establert una xarxa familiar i d'amistats extensa, per exemple a l'estela del segle II/1 aE del *ger* Leis, recuperada a la necròpolis d'Arse, fou sufragada per Be Kis (F. 11..02). El *ger* Ki d'Edeta fou el destinatari del pyxis amb la inscripció Lliria 76: "Bal-Tu féu una desena de pyxis per al *ker* Kis i n'elegí un (segurament el recuperat en les excavacions)." La terrisseria dels Gi estigué en funcionament fins al segle I dE perquè va subministrar les rajoles grosses utilitzades al Teatre Romà de Sagunt.

5. La guerra civil arsetana

*L'assassinat de Boto Tigi*²¹

L'any 1981 el Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València en col·laboració amb la Diputació de Castelló editaren el llibre *Materiales de la necròpolis ibérica de Orleyl (Vall d'Uixó, Castelló)*.²² Aranegui estudià la ceràmica

²⁰ Cal dir que a Pech Mahó hi havia una altra factoria que fabricava atifells amb el nom fetge estampat Biur Ko (de Dues-aigües) amb l'emblema de dos cavalls encarrats i comercialitzava fetge.

²¹ Civera i Gómez, Manuel (2018): "Els textos de l'urna II de la Punta. Mort i seplura de Boto Tigi", pp.35-61. *Arse* 52, Centre Arqueològic Saguntí.

²² Lázaro, Mesado, Aranegui i Fletcher (1981): *Materiales de la necròpolis ibérica de Orleyl (Vall d'Uixó, Castellón)*. Serie de trabajos varios núm 70. Servicio de Investigación Prehistórica, Di-

Cràtera de Poto Tigi.

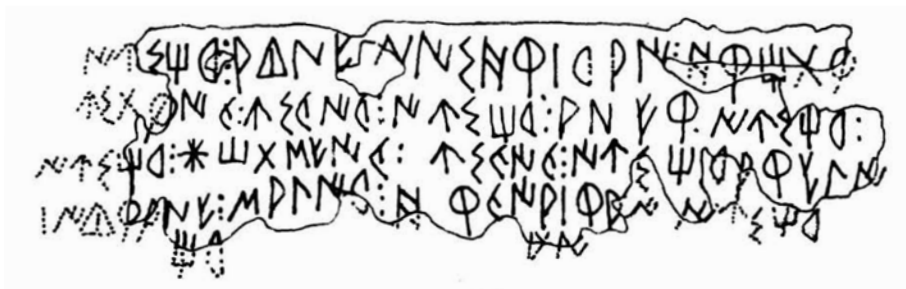
i les pintures.²³ D. Fletcher féu la lectura i interpretació de les inscripcions i va publicar els estudis espectrogràfics dels ploms. La traducció dels ploms em permeté desvelar la primera història contada per ibers *L'assassinat de Boto Tigi*. El nom Boto sembla ser indoeuropeu i el llinatge Tigi resulta d'unir els Ti i els Gi. He elaborat un llistat no exhaustiu dels Tigi a partir de documents recuperats en la costa Mediterrània des del riu Erau al Xúquers entre els segles VI-I aE per apreciar el potencial comercial del llinatge: Ai/Au Tigi (comerciant que emprà les escriptures grega i ibèrica en el s.V aE) Tigirs Bin, Bilos Tigir (Pech Maho), Tigirs Tiger (Montlaurés), Tigir Sakar (Escala, Empúries), Tigirs Belaur (Castell de la Fosca, Palamós), Tigir Laur (Girona), Tigir Sikor (Maresme), Tigir Igor i Tigir Sur (Tarragona), Tigi Ge (Molins Nous), Tigir Ede (Castellet de Banyoles, Tivissa), Agir Tigi (Pobla de Tornos), Boto Tigi, Biur Tigi (La Punta i difunt a Girona), Olor Tigir i el fill d'aquest Sberi Tigir... Reforcen la tesi els llinatges bisíl·labs en què la via paterna eren els Ti: Tigi, Tibas, Tiger i Tinir.

Boto Tigi era senyor del nucli urbà de la Punta de la Vall d'Uixó, nucli situat a 122 m d'alçada junt al riu Belcaire i amb una superfície de 3'5 ha amb un temple de mides aproximades al de Neitin (Àrtemis i Diana) de Sagunt, torres, muralles, accés i amb una necròpolis d'una fanecada situada a l'est. L'urna cinerària se situava enmig d'un cercle de cendra de 130 cm de diàmetre i estava composta per tres vasos àtics: una copa de peu baix, una pàtera i una cràtera. Dins de la cràtera grega i pels voltants es recuperaren els quatre ploms inscrits i un joc de cinc ponderals i un plateret de balança. La cràtera té dues escenes: la lluita del grifó contra els arimaspes i els oficiants amb els espills. Els tres oficiants escrigueren els ploms V, VI, VIIa i el plom III de La Punta. Estigué habitat entre

---

putació Provincial de Valencia. Els arqueòlegs i iberistes es refereixen al jaciment que tractem amb el nom d'Orleyl. Cal dir, però, que encara avui aquest topònim es desconegut pels llauradors de la zona, els quals coneixen el tossal com la Punta. De manera que tot fa pensar que Orley és un nom popular recent a partir d'alguna troballa àurea al lloc, deformat gràficament a partir d'or de llei, Orley.

²³ Aranegui (1981), nota 20; J.D. Beazley (1963): *Attic Red-Figure Vase-Painters*, Oxford, pp. 1478-1480. J. Jannoray (1955): "Enserune. Contribution à l'étude des civilisations préromaines de la Gaule Méridionale." Paris, 319, Lám. XLII, 4.

Defixio d'Orleï VI.

els ss.VI-II aE. Sabem que era banquer pel plateret de balança i els ponderals dipositats a l'urna. La transcendència del llinatge dels Tigi ha d'anar més enllà del comerç com ja he exposat. Es també molt important que en el seu sepeli, els oficiants escrivieren tres ploms (defixions) que revelen la primera història d'un assassinat d'època ibèrica. Tot sembla com si la família confiara que amb l'escriptura el llinatge transcendiria en el temps.

Esdevingué que el *kar* Arri Bin de Saiganda, de procedència hebrea, tenia una gran quimera i enveja a Boto Tigi, senyor del poblat de la Punta i magnat pro romà. El *kar* maquinà un complot per atracar Boto Tigi, assassinar-lo i destruir el poblat de la Punta. Aprofità un resident a la Punta, Atile Beiu, el qual sabia la passera de Boto Tigi, i determinà el lloc idoni per preparar-li un parany. Contractà dues persones més, també de noms hebreus, Seken Iusu i Laur Isker perquè assassinaren Boto Tigi. Un dia al tard Boto Tigi tornava a casa i, en creuar el riu Belcaire, en un racó abans d'ascendir pel camí al poblat, els tres junts el van agredir amb violència i l'extenuaren, després cremaren el seu cos.

Com no tornà a casa per la nit, el buscaren i trobaren les restes de Boto Tigi cremades a un racó entre el riu i el camí. El magistrat Iltur Belez d'Arse, auxiliat per Laku Iltir, va investigar i va identificar els quatre membres del complot, el conspirador i els sicaris. Els va jutjar i, basant-se en el principi d'ull per ull i en els testimonis, els condemnà a morir cremats en la foguera i emeté la seua sentència idemnitzadora. La casa del Boto Tigi va comunicar l'assassinat al fill i a Pech Mahó van adquirir l'urna cinerària i, quan hi arribaren, realitzaren el ritual d'incineració.

Tenim la fortuna d'haver recuperat el plom III de la Punta, el qual tracta de la sentència pel crim planificat per Arri Bin i els tres sequaços. El *kuretor* (membre de la cúria d'Arse) Iltur Belez dictà sentència i exonerà Biur Tigi,

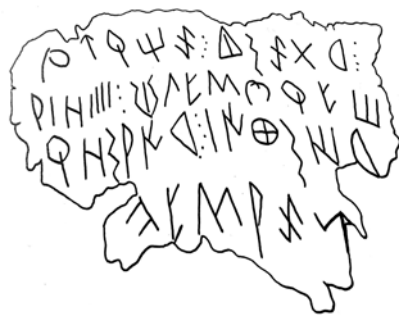
Traducció proposada: (4) El kuretor (membre de la cúria) Belez per a furts i assassinat exonera Biur Tigi per a I o III i (5) paga als Akim [taxadors] nou dracmes.

Que el grup agressor siga d'origen semita, afeg a l'enfrontament l'aspecte ètnic-religiós. Els agressors eren hebreus, com evidencien els noms: Arri Bin, Àtile Beiu, Seken Iusu i Laur Iske. No sabem molt bé la causa de l'enfrontament llevat d'una frase que diu un dels oficials que Arri Bin s'havia proposat acabar amb el poblat de la Punta. M'incline a pensar que Arri Bin era pro cartaginés i Boto Tigi era pro romà. Els ploms revelen que coneixien les escriptures com la frase: MPTMQ , $\text{H}\text{Q}\text{C}\text{M}\text{P}\text{I}\text{Q}\text{P}\text{M}$, *zalir or kei abar aj*, “assassinat per trenta monedes de plata”, la frase bíblica que s'utilitzava mil anys aE. Al plom de la Punta, però, s'utilitzà tres segles abas que Mateu explicara la venda de Crist als romans per Judes Iskariot.²⁴ El text aporta informació lingüística: la reminiscència sumèria de la numeració en base 60, de manera que trenta indica la meitat d'un home lliure; que l'ibèric *zalir* significa “monedes de plata” atés que es refereix a trenta unitats. Els ploms desvelen procediments judicials com la intervenció dels dos justícies, el de la cùria de Saiganda, Laku Iltir, i el kuretor d'Arse, Iltur Belez; i demostra que els hebreus formaven part de l'elit social i militar d'Ibèria.

En el segle III aE els romans començaren a interessar-se per la costa ibèrica i agafaren com a propis els drets d'Ibèria al temps que els cartaginesos controlaven la costa i el sud peninsular. A la mort d'Amílcar, Asdrúbal

34 / ARSE

determinà crear Cartagena a Màstia, de manera que establí com a límits de la turdetània el riu Guadiana i el Segura, deixant el territori contestà com a frontera, del Segura al Xúquer. Amb la mort d'Asdrúbal, Anníbal emprengué tres campanyes militars pel control peninsular: 1. Dominar els pobles limítrofs amb la turdetània (221 aE). 2. Dominar el pobles situats a l'eix peninsular de la ruta de la plata (220 aE) i desestabilitzar Ibèria. De fet, els ilergetes i els turo-lenses passaren a ser pro cartaginesos, promoveren la guerra civil entre arsetans. 3. L'any 219 aE els cartaginesos dirigits per Anníbal portaren a efecte la tercera campanya amb l'objectiu de destruir Ibèria des de Saiganda a Ruscino i la talassocràcia ibèrica.

Sentència Orlei III.

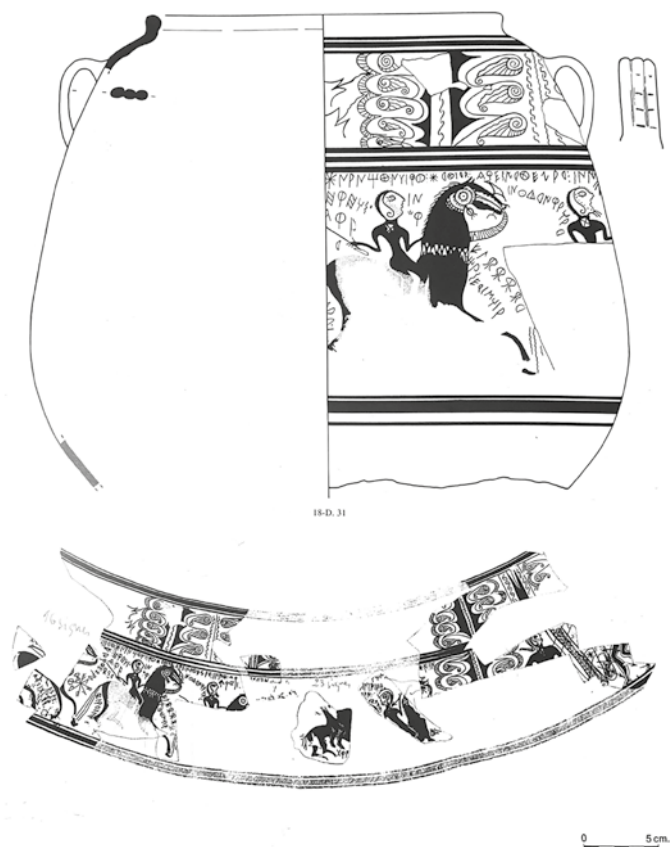
La guerra civil entre arsetans es va produir l'any 220 aE i fou documentada pels clàssics: Polibi (H, llibre III, p. 289) l'esmenta així: “aprofitant una revolta que havia estallat en la ciutat, (els cartaginesos) feia molt poc havien efectuat un arbitratge per dirimir aquella turbulència en la qual (els sagandeus) havien manat executar alguns prohoms.”²⁵ Tit Livi ho narra així (HdeR, llibre XXI, p. 19): Amb els sagandeus no hi havia guerra encara, però ja es produïen gèrmens de guerra, enfrontaments amb els seus veïns, sobretot els edetans”.²⁶

El plom recuperat al Pujol de Gasset podria ser l'enfrontament més antic entre arsetans en la que moriren deu persones. No l'analitza ara per manca d'espai perquè es conserva un sol plom i n'hi haurien com a mínim dos. Els quatre ploms de la Punta (Vall d'Uixó) que narren l'assassinat de Boto Tigi reflecteix amb evidència l'enfrontament. La guerra civil oberta entre el govern d'Arse i els edetans està reflectida en la narració del vas dels lletrers (Llíria 40), tot i que ha perdut un trenta per cent dels signes podem traduir bona part de les frases i extraure'n el sentit general. El text està il·lustrat amb quatre cavallers (el Primer Ebir, els *kar Ko Bo, Bo Bigir*

²⁵ Polibi (205-120 aE): *Historias, Libros I-IV*, p. 289. Clásica Gredos. Madrid 1991.

²⁶ Tito Livio (Pàdua 17 dE): *Historia de Roma desde su fundación, Libros XXI-XXV*, p. 19. Bibliotec Clásica Gredos. Madrid 1993. Traducción y notas de José Antonio Villar Vidal. El text diu turdetans, si bé és evident que els veïns són els edetans i no els llunyans turdetans situats a l'actual Andalucía.

Vas dels escrits

Diverses inscripcions dels atifells de la factoria Bal-Tu reflecteixen l'enfrontament dels edetans pro cartaginesos contra els sagandeus pro romans: (Llíria 39) insultant el sagandeu Bape (Llíria 40) escrivint el seu llinatge com els bels de les cabres: Bebebe, (Llíria 39) dibuixant una cabra ferida i escrivint "saguntiko"; també enaltint Ede: (Llíria 20) *n.l. gasar... Ede*, "Ede aconseguí expulsar"; (Llíria 38) *Bal-Tu zer bi de ybar ybar bors anu Ede ba*, "Ede va rendir (enemics) dos per deu o per quinze..."; (Llíria 71) *abar dan ban, Ede*, "Deu (homes) en un, Ede" Les actuacions dels militars d'Arse hagueren de ser repressores i potser fruit d'aquesta repressió hagué de ser la destrucció del poblat Tos Pelat, el qual, segons l'arqueòleg Josep Maria Burriel, va estar destruït i abandonat en el segle IV-III aE. Ben bé pogué ser destruït durant les guerres civils arsetanes pels exèrcits d'Arse com a part de la sentència en contra d'Arri Bin atès que aquest volia destruir el poblat de Boto Tigi.

Al plom Lliria 95 reutilitzat amb inscripció de lectura difícil que date del 220 aC he llegit el que podria ser l'única referència explícita als cartaginesos. En la cara A del plom llisc: $\chi\tau\ \tau\varsigma\ \psi\rho\ \alpha\mu\alpha\iota\ \mu\alpha\ \alpha\mu\varsigma\ \alpha\alpha\chi\iota\phi\mu\epsilon\mu$ · $\eta\chi\mu\gamma\alpha\ \vdots\ \epsilon\phi\epsilon\iota\tau\ \mu\mu\epsilon\tau\phi\ \chi\varsigma\mu\epsilon\phi\epsilon\mu\epsilon\mu\ \gamma\delta\psi\ \alpha\mu\varsigma\tau\alpha\ \delta\alpha\alpha\ \chi\mu\ \vdots\ \varsigma\delta\alpha\alpha\mu\varsigma\ \epsilon\phi\chi\mu\gamma\chi\phi\delta\psi\iota$ $\delta\alpha\ \iota\beta\iota\ \varsigma\epsilon\phi\iota\ldots$ (*dau us tibi gairba ir kais kartabarnen otan yr· erebau zidir · dasiere-nei y ati kaisur arga dan · sagar is kertai y daradiba ar baeba serba...*). El terme $\alpha\alpha\chi\iota\phi\mu\epsilon\mu$ (kartabarnen) i al *kar* arsetà $\iota\beta\iota$ (Baeba), si bé el plom fou reutilitzat i caldria estudiar-ho millor. En la cara B llisc també amb dificultat: $\mu\tau\mu\mu\psi\alpha\ \epsilon\phi\alpha\psi\ \xi\beta\alpha\mu\phi\mu\ \xi\mu\wedge\psi\phi\ \rho\delta\alpha\phi\mu\mu\epsilon\mu\ \tau\mu\chi\wedge\delta\mu\mu\ \epsilon\chi\mu\varsigma\epsilon\alpha\psi\alpha\ \iota\mu\sigma\tau\iota\tau\iota\tau$ (*Iunstir. Eder ti sagantei siltir bidukarinen uzdalaibi etais kekatir*) que propose traduir per: “Justícia. Ede, fes escoltar els sagandeus fins que lltir millore i no alteres l'afrenta del captiveri”.²⁸

6. La destrucció de Saguntum i d'Ibèria

La destrucció de Saiganda

Narra Polibi (H III-7...) que Anníbal “va argüir que a Saiganda es van executar injustament alguns prohoms (edetans)” i va decidir assetjar i destruir la ciutat. Tit Livi (H de R 7-15)²⁹ explica amb detalls precisos com fou el setge i la rendició de Saganda que vaig a resumir perquè és la informació que va generar tota la literatura de la destrucció de Sagunt. Els cartaginesos dirigits per Anníbal atacaren la ciutat per la part més plana i oberta al riu i a la mar, és a dir, pel nord-est. El primer objectiu fou la torre de Ferrissa que s'alçava sobre la roca de la muntanya. Aquest punt d'atac fou abandonat perquè estava ben defès per la porta i la torre de Ferrissa i a glopades eixien els sagandeus i feren els cartaginesos. De fet en un dels atacs fou ferit Anníbal en una cama. El segon punt d'atac era pel nord on els cartaginesos descalçaren unes torres construïdes sobre terra i es desplomaren les torres i les muralles que les unien; però com les muralles estaven molt prop de les cases de la ciutat, els sagandeus defensaven les bretxes i només podien reconstruir els buits amb les mateixes pedres dels enderrocs. Aquest segon punt d'atac se situaria ben segur per la casa dels Brugada (després col·legi de les Dominiques). El tercer punt d'atac fou per la part més alta i accessible de la ciutat, ben segur aquest

²⁸ Civera, M.: “Els Bebi, els Ede i els Bel, llinatges sagandeus”, *Arse* 45, CAS, 2011, pp. 97-114.

²⁹ Sovint s'ha volgut desacreditar el que diu Tit Livi argumentant que l'historiador romà escrigué Història de Roma dos-cents anys després de la destrucció de Sagunt per Anníbal i que mai no va estar a Saguntum. Això no lleva res perquè la descripció de Livi s'atenguera a la història i a la ciutat perquè Livi era l'historiador de l'Emperador pogue estar, i segurament ho estigué, molt ben assessorat i informat.

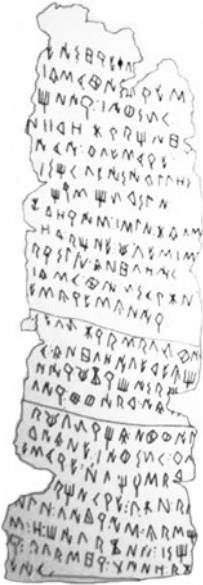
punt era la porta de Santa Anna. Els cartaginesos aconseguiren entrar a la ciutat i ocuparen l'àgora presidida pel temple a Neitin (Artemisa i Diana); ara placeta de la Jueria. Els castaginesos es feren forts a l'àgora presidida a l'est pel temple a la deessa protectora de la ciutat, Neitin (Artemissa i Diana); ara placeta de la Jueria. Els sagandeus es feren forts a l'àgora est de la ciutat presidida pel déu de la guerra dels ibers i protector de la ciutat, Neton. Muraren les boques de carrer per les quals s'hi accedia i els cartaginesos no podien reduir-los perquè estaven connectats amb la protecció est de l'Arse i compartien defenses i defensors militars. Finalment els cartaginesos entengueren que havien de rendir primer l'Arse (la ciutadella). Així ho feren i, quan assolaren la torre que resguardava la part oriental (places del Governador i Almenara), caigué la ciutadella i la part oriental de la ciutat.

Això és ben segur el solatge dels fets històrics perquè el 1979 l'arqueòleg Yves Solier va recuperar i ressenyar quatre ploms en dues dependències comercials de Pech Maho, els quals són nòmines o padrons amb finalitat de la mobilització defensiva. Els arqueòlegs que excavaren les estructures de Pech Maho asseguren que fou destruït pels cartaginesos a l'inici de la Segona Guerra Púnica, segurament en la mateixa campanya militar en què Anníbal destruï Zaganta l'any 219 aE. Perquè és ben sabut que l'enfrontament amb els romans començaren l'any 218 aE en Trevia, Tesino i Tresimenno. De manera que, si Anníbal destruï Saganda i l'aliança arsetana l'any 219 que se situava al sud de la Ibèria nord-oriental i els sordons foren derrotats també pels cartaginesos dirigits per Anníbal l'any 219 aE, és versemblant que l'objectiu dels cartaginesos era escombrar Ibèria i la seua tallasocràcia per deixar lliure el camí per invadir la península Itàlica i vencer Roma. La tesi es fonamenta en la informació dels ploms de Pech Mahó atès que són els llistats de militarització que tot seguit expose.

Els ploms del segle III de Pech Maho (Rosselló)

Els antropònims enregistrats demostren la significació i l'assentament dels llinatges a les grans ciutats d'Ibèria i per primera vegada s'identifica una ampla població semita (especialment jueus).³⁰ Les planxes, originalment rectangulars, han perdut part del suports, tres foren escrites en vertical i una en horitzontal, totes quatre amb una caligrafia de signes rectes

³⁰ Solier, Yves (1979): "Découvert d'inscriptions sur plombs en écriture ibérique dans un entrepôt de Pech Maho (Sigeon)", pp. 55-123. *Revue archéologique de Narbonnaise T-12*, Montpellier. L'any 2021 l'arqueòleg Roland Mor Roy va escriure Plomo de Pech Maho (AUD. 05.34) referent al plom I i afirmà que Pech Maho fou calcinada durant les Guerres Púniques i amb dubtes que entre els antropònims els hi ha cananeus (Bekor) i semites (Abel).

Plom Pech-Maho 1.

Plom Pech-Maho 2.

Plom Pech-Maho 3.

de la segona meitat del segle III aE, les quals es guarden al museu de Sigean amb la referència 58. A-B-C, III. Identifique un centenar de noms i una pèrdua entre un 30 o un 40 per cents dels llinatges inscrits originalment.

– Plom 1 de Pech-Mahó de 280 mm de llarg per 96 d'ample i 0'70 de gruix. La quantitat de noms i les xicotetes frases em porta a considerar-lo un cens per a la mobilització.

Transliteració: *Leis PuR ebal/Ba Kaz ke tei SuRez/TiniR · baides Gi Ge/Nor [or]o taR Adin PuR/i kei Kulez KeRe: Baz Dige, Leis Ir, Bilos/Tibaz, · Tigirs Bin: Tadu ORiz, Baz Bin · ta Kal[e]z/Or, Adine, Belez Baz, Ar[e]s Bin, Kan Pulo · Ige Bakaz ke tei: Giz Ker tan · EzuRe ZuniR. sel Gi tar Azal Gi dei ke · Ian Pulo, Ilereu Tinir, BekoR Ti, Isa BeliR · te dei ar Ika Abel GiR t'i ka · te dei Ari Kane · baides Gi Ge, Kulez KeRe, · IltiR Zar, Ian Bin · LituR Iz, · Toila Koni, · Baz TiR, Alaz PuR · y ino a dan eike.*

Traducció: “Leis Pur mou:
Ba Kaz crida els SuR TiniR,
Kaz Ke crida SuRez TiniR,
també els Gi Ge i tots els ap-
tes d’Adin BuR. Tu keR Kulez
afig: Bas Tige, Leis Ir, Bilos
Tibaz i Tigirs Bin. Baz Bin
per a Du Oriz; els Kal Zor per
Adine; Belez Baz, Ares Bin,
Kan Pulo. Tu Bakaz crida
el ker Gis amb Ezure Zunir.
Azal Gi pel difunt Gi i crida:
Bin Pulo, Ilereu Tinir, Bekor
Ti i Isa BeliR. Arri Kane crida
per Abel GiR, per tu paga, en crida Arrri Kane, també Gi Ge, el ker Kulez,
IltiR Zar, Ian Bin, LituRiz, Uaz Tiz, a mi Oto Ilako, Baz TiR i Alaz BuR.
Els mane fer.”

Plom 4 de Pech Mahó, en la línia 4, segment 4 identifica Kulez Tiker, cap militar d’Arse.

– Plom 2 de 330 mm de llarg per 75 mm d’ample i 0’70 de gruix escrit per una sola cara. Text de les mateixes característiques que l’anterior:

Transliteració: *Kulez PuR, Geni SoR ba dei Ge Kile, kaR KeloR, URse Be t’i ga baide eR Tin Ka, el kar Kulez, Ge Kulez, Iri Gele, kaR KeloR, uRa beti ga bai- des a t’is kei [i]s: Ban Zor, IltiR TigeR, Bilos Tibaz, Ibeis UR (o Sur), Bilos Tigis, IltiR Zar y in y ba IltiR Giz, TuRz IltiR.*

Traducció: Kulez Bur i Geni Sor va cridar Ge Kile, el kaR KeloR i Urse Be, paga; també Tin Ke. El ker Kulez que tu extenuares i mou el kar Kelor. Pagà l’extenuació també Bi Ti també. Els Bi Ti criden el primat Zor, Iltir Tiger, Bilos Tibaz, Ibei Sur, Bilos Leis, el ger Ti, Bilos Tigis, Iltir Zar, el difunt Endo, sí [I]ltir Gin, Tur[e]z Iltir.

– Plom 3 A de Pech Mahó ha perdut un 50 % del suport, el text més aprofitable ocupa les sis primeres línies, les set següents permet recuperar l’inici de la línia i les nou últimes deixa llegir algun antropònim. Textualitat igual a les anteriors.

Transliteració: *Alaz PuR, Zal Ki dei ke . y IRez TiniR . Zal Ki dei te BasiR Iu de . LoRs [S]ar . TuR[e]z IltiR . Leka Ake . LekaR ZoR . ie base . y Ur[e]z UniR. ban [...] SiR Iu [...] LoRs [S]ar . bal [...] n . Kulez [...] unes nou línies perdu- des, si bé es llig: Tige, Leis, IltiR, Kuni, Leis Ir...].*

Traducció: “Alaz Bur convoca per fer-se forts Ki Ke i Irez TiniR. Ki BasiR crida per a fer-se fort Iu LoRs, TuRz IltiR, Leka Ake, LekaR zoRie *base* (?) y Ur UniR *ban* [ ] SiR Iu [ ] LoRs Sar . Bal Ke. Kulez Ir [ ] n Kulez /Tige [ ] Tige . Lei [s]. Cinc línies per acabar i cinc línies perdudes, si bé es llig IltiR, Leis]

– Plom 3 B de Pech Mahó, el qual conté cinc línies completes i vuit incompletes per l’esquerra, inici de la lectura. Textualitat igual a les anteriors.

Transliteració: *n . Rze ban Alaz, PuR yRe zuniR baite seR Tin Ge, Kulez Ir balagan Bilos Bin, Baz Bin, IltiR Sar, Ibei Sur, Atin Bin, Bilos Zoilo . TigiRs Bin [...la resta visible presenta moltes dificultats].*

Traducció: “D’una banda també porten a efecte la còlera Alaz PuR i Tinge Kulez, afalaguen Bilos, Baz Bin, IltiR Sar, Ibei Sur, Atin Bin, Bilos [ ], Zoilo, TigiRs Bin [la resta visible presenta moltes dificultats].

– Plom 4 de Pech Maho amb les tres primeres línies estan molt incompletes: Transliteració: 1. [ ]Ilti Ni · [ ]sge ·Zani 2. [ ]n·anen [ ]·Tasku [ ] Adin Elba · 3. ker[ ] Nero Ta [ ] Adin Taz 4, Arse · aresko · Kulez Tiger . Ildir 5. are tan · Bal Endoko, Ebar Tiger · Abars Kutar, Agi Tige · i 6. Nsti Lakei, · Bes Kan ela · ba doi Kon · ar ba.

Traducció: [ ]Ilti Ni · [ ]sge ·Zani Tas Ku [ ] Adin Elba ker[ ] Nero Ta [ ] Adin Taz. El cap militar Kulez Tiger d’Arse i Ildir. El cap Bal Endo, Ebar Tiger, Ebar Ku per a tu Agi Tige. Nes Tila afig Bes Kan que disputava substituir el cap difunt.

Tots els llinatges estaven compromesos en la guerra i defensa del Rosselló (Ruscino), però n’hi ha dos vinculats a l’esment militar d’Arse: els Bin i els Tiger:

Els Bin fou un llinatge que, per la quantitat d’encreuaments familiars com pels esdeveniments que protagonitza, revela un gan afany de poder. A Pech Mahó a la fi del segle III aE documentem els següents individus: Tigirs Bin (2), Baz Bin (2), ares Bin, Agan Bin, Bilos Bin, Adin Bin, Bin Lituriz, i van emparentar amb els Bigir (Bi[n]+Gir) de Sakanta, amb els Bidi (Bi[n]+Di) de Palamós, el Adin Gebi (Ge+Bi[n]) i documentem Bar Bin a Roca de Ger, Bin a Empúries, Bin a Solsona, Bin a Azaila. Al Grau Vell de Saiganda morí un Bin com indica la base d’un *skiphos* àtic trobat al Grau Vell s.v-iv aE, Arri Bin va dirigir el complot i mort de Boto Tigi a la Punta de la Vall d’Uixó en el segle III aE. Ian Bin és el difunt segons l’estela de la necròpolis del Castell de Sagunt (F.11.4). Els Bin eren hebreus com evidencien els membres del complot d’Arri Bin i els noms: Jan (Joan) Bin, Bi-

los Bin, Baz Bin, Adin Bin. Alguns membres dels Bin foren militars perquè a Pech Maho es documenta un ares Bin, terme que significava “militar” i, com he dit, a la necròpolis d’Arse (fortificació militar) es recuperà l’estela de Ian Bin. Per tot això relacione els Bin com a senyors de Tos Pelat i interprete que fou destruït per l’exèrcit arsetà.

Els Tiker/Tiger es vinculen clarament a l’estament militar en el plom iv de Pech Maho on s’enregistra: 𐌲𐌵𐌿𐌽𐌰 : 𐌲𐌵𐌿𐌽𐌰 : 𐌲𐌵𐌿𐌽𐌰 𐌲𐌵𐌿𐌽𐌰, *ar[e]sko Kulez Tiger d’Arse*, “el cap militar Kulez Tiger d’Arse”. Com podria ser que es mobilitzara Kulez Tiger el cap militar d’Arse, si entenguérem que Arse no formara part dels exèrcits d’Ibèria? Els Tiger eren del llinatge del Ti. També eren família els llinatges compostos: Tibas, Tibo, Tigi, Tinir i Timo. Expose la inscripció sobre la pàtera de plata de Tivissa, la qual revela que el casament de Tau Tin i Ti Baz estreta el parentesc del Tige, és a dir, demostra que els Ti són Tiger.

Pàtera de plata de Tivissa (C.21.1):

Reproducció: 𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰 : 𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰 : 𐌲𐌰 𐌲𐌰 𐌲𐌰, *ar[e]sko Kulez Tiger d’Arse*

Transliteració: *Tau Tin i Ti Baz · sani · [i]giR [e]zto urke Tigez,*

Traducció: “Tu, Tau Tin, [i] la família Ti Baz estreten el parentesc dels Tige”.

Els Tiger estaven assentat al llarg de la costa ibèrica i pertanyien a l’estructura militar: Be Tin i Argi Tiger es documenten al plom del Pujol de Gasset, que descriu un context bèl·lic. Al plom x de la Punta d’Orlei es documenta Bartin Tike. En la relació del plom d’Ènguera, final del segle iii aE, es documenta *Tike Ildun tuei* “el dignatari Tike Ildun”. Babe Tibo dirigeix els exèrcits d’Arse i es romanitza com Baebius Tamphilus. Al lebes de Llúria 18 de final del segle iii aE s’expliquen i es pinten les bodes nupcials de Biur Ti. A Alloza 3 (MLH E.4.2) Tin sufraga uns kel. A l’estela Sag 6 del Grau Vell es registra la difunta Nersea Tin i la germana fou dedicant, Balgea Tin, i a l’estela 10 (F.11.3): *Balgea Tin is betar Tiger*, “Per a la tia de Tiger, Balgea Tin”. Al pilaret votiu del Sanuari a Tu (Liber Pater). En el segle i els Tiger encara mantenen el prestigi i sufragaven un seient a la *imma cavea* del Teatre Romà destinada als cavallers: *Tiger eban-en*, “sufragi de Tiger”. Al plom d’Ullastret (C.2.3) documentem: els Tir, els Timor Kir, els Bigil Tir i el cap Ti. Al plom de sota l’estàtua d’Esclepi: Tiger Siken i Ilago Tin (sufragador). Al llistat de Palamós figuren: Ibei Tike, Sor Tike, Orba Tibi (2), Bilos Biti, Agir Tibaz, Belez Beti, Ibei Tir i Tir Ti.

Als ploms de Pech Maó es relacionen, al plom 1: SuR TiniR (2), Bas Tige, Bilos Tibaz, Tigirs Bin, Ilereu Tinir, Bekor Ti, Uaz Tiz i Baz TiR. Al plom 2: Tin Ge, Bi Ti, Iltir Tiger, Bilos Tibaz, el ger Ti, Bilos Tigis. Al ploms 3a:

Irez Tinir, Kulez Tige i [ ] Tige. Al plom 3b: Tin Ge i Tigirs Bin. Al ploms 4 figuren: el cap militar d'Arse Kulez Tiger, Ebar Tiger i Agi Tige.

Amb tot això la història dels ibers ens planteja les següents qüestions:

- La identificació dels mateixos llinatges a les colònies del Rosselló i al llarg de la costa de Catalunya i del País Valencià fins al Xúquer indiquen que gent procedents del mar jònic s'hi assentaren a les polis més importants de la costa ibèrica com a mariners, comerciants i patrons de les embarcacions com sospitava Miquel Tarradell.
- La identificació del Kulez Tiger, cap militar d'Arse a Pech Mahó, així com la relació dels llinatges dels Bi i del Tiger amb els militars, ens permet deduir que Ibèria disposava d'estament militar; de manera que, si Ibèria no estava dotada d'un exèrcit, tenia estatuts d'amistat i ajuda entre els pobles ibers en cas de guerra.
- Si Ibèria comptava amb l'estament militar i bons mariners, és molt possible que sostindrien una talassocràcia per protegir el comerç marítim almenys: els arsetans controlaven des del riu Xúquer a la serra d'Irta;³¹ els ilercavons que ho feien des de la serra d'Irta fins l'Ebre i governen des d'Hibera (Dertosa); els kesetans, la zona que tenia com a eix el riu Francolí i governaven des de Kese (Tarrako); els laietans la costa que tenia com a eix el riu Llobregat i governaven des de Barkeno (o potser Cabrera de Mar); els ilikets la zona que té com a eix el Ter i es governava des d'Untika (Ullastret), i finalment s'estenia els territoris dels sordons pel golf de Lleó i havia de tindre com a eix el riu La Tet o l'Erau i es governava al meu entendre des de Ruskino (o Pech Mahó). Aquests pobles ibers eren la porta cap a altres comunitats: vascons, càntabres, mastians i cap a l'interior: ausetans, ilergets, sedetans
- Que els cartaginesos començaren provocant una guerra civil en les ciutats d'Arse i que, destruïda la ciutat de Saganda acabaren destruint Pech Mahó, ens fa deduir que Arse era una institució significativa en el governament d'Ibèria. No és aliè a la seua significació militar que Sagunt siga de les poques ciutats que mantingué el col·legi dels salis durant l'Imperi.

---

³¹ Els historiadors solen denominar el poble del territori de l'Aliança Arsetana com edetans quan sabem, que el nom primitiu de la ciutat fou Leiria i a partir de l'elecció del règul es refundà amb el nom d'Edeta. Certament la denominació correcta era arse-tans.